

Ivy Lentić-Kugli

DVA PLANA OSJEČKE TVRĐE S KRAJA 17. STOLJEĆA

Osijek, najveći i najvažniji grad Slavonije, bio je smješten na istaknutom strateškom položaju s obzirom na vrlo važan prijelaz u srednje Podunavlje. Već u rimsko doba razvio se u vrlo važnu tvrđavu Dravskog limesa (antikna Mursa na području današnjeg Donjeg grada), dok su se srednjovjekovno naselje i kaštel nalazili na području današnje Tvrđe. Već je u to vrijeme kaštel štitio i osiguravao prijelaz preko rijeke Drave.

Međutim, turska vojska osvaja Osijek 1526. godine i potpuno uništava srednjovjekovni kaštel, dok po svoj prilici nije u potpunosti bio uništen dio podgrađa.¹

Zbog strateške važnosti Osijeka za daljnja turska nadiranja i osvajanja u Podunavlju i u Slavoniji, ubrzo Turci ponovo utvrđuju popaljeni i uništeni Osijek. Već iz 1530. godine postoje vijesti da su Turci u Osijeku podigli kaštel i jedan čvrsti toranj i Osijek ogradili zidovima.²

U tursko se doba Osijek sastojao od kaštela i varoši i podgrađa. Najstariji opis turskog Osijeka potječe od putopisca Hansa Dernschwamma iz 1555. godine. On ga opisuje ovim riječima: »Osijek leži na jednoj ljupkoj uzvisini na obali rijeke Drave. Obzidan je kamenim zidom, ali su odbrambena artiljerijska mjesta vrlo loša, jer nisu izgrađena kruništa i prsobrani. Sa istočne strane grada ta mjesta čine stari i istrunuli drveni grudobrani. Grad ima također i vrata, a u varoši obzidanoj zidom stanuju Turci. Tu nema niti jedne dobro građene kuće, nego jedino koliba sagrađenih od drveta i blata. U podgrađu je stanje bilo još gore. Ono se je sastojalo sve od samih koliba i prodavaonica, između kojih su bili sagrađeni mali drveni mostići . . .«³

Značenje Osijeka u strateškom smislu još je više poraslo izgradnjom veličanstvenog mosta preko Drave kod Osijeka, kog je dao 1566. godine podići sultan Sulejman II prilikom svog pohoda na Beč. Taj je most nekoliko puta popaljen i ponovo obnovljen.

Iz početka 17. stoljeća interesantan je opis turskog Osijeka iz 1626. godine kojeg je priopćio carski poslanik Atanasije Georgiceo. On za Osijek kaže da je »prastari grad, što se vrlo lagano može prepoznati, jer su stari zidovi sagrađeni od četverougaoanog kamena sa jednim lijepim vratima, dok su novi zidovi napravljeni od drveta i nabačeni krečom. U gradu može biti do 300 kuća . . . a ima i 8 mošeja.«⁴

Svakako najatraktivniji, najopširniji i s najbujnijom maštom napisani opis potječe od turskog putopisca Evlije Čelebije iz 1663—1664. godine.⁵

Kraj turskoj okupaciji Slavonije odnosno Osijeka, koja je trajala preko 160 godina, sve se više bližio . . . carska i hrvatska vojska sve žešće nadiru prema Osijeku i konačno 5. listopada 1687. godine svečano ulaze u oslobođeni grad carski general Dünewald i grof Drašković.

Osijek je 1688. godine brojio 2820 stanovnika i 296 kuća. Nakon oslobođenja dolazi Osijek pod upravu ratne komore, te su vojne vlasti odmah priuile popravku i obnovi fortifikacija. Car Leopold je naime naložio grofu Aspremontu da odmah poduzme korake da se obnovi i utvrdi osječka Tvrđa, čije je strateško značenje ponovo postalo izvanredno važno. Prvi radovi na obnovi i izgradnji fortifikacija Tvrđe otpočeli su već 1688. godine, a trajali su u prvom naletu sve do 1691. godine.⁶

Prilikom tih prvih radova na obnovi i izgradnji fortifikacija osječke Tvrđe javlja se u dokumentima već 23. kolovoza 1693. godine ime fortifikacijskog komesara Maximiliana Anckera.⁷

Ovi prvi fortifikacioni i građevni zahvati na osječkoj Tvrđi značili su samo uvod u velike građevinsko-fortifikacione radove i zahvate u Osijeku u prvoj polovini 18. stoljeća (od 1712. do 1722. godine), a koji su rezultirali veličanstvenim tvrđavskim kompleksom izgrađenim po planovima Maximiliana de Gosseaua, a pod komandom general-feldmaršala Joannesa Stephanusa von Beckersa.

Osječka tvrđava kao vanredno važno srednjovjekovno, zatim tursko i konačno austrijsko strateško uporište, dokumentirana nam je brojnim planovima, naročito nakon osvajanja Osijeka od strane carske vojske, tj. od 1687. godine na dalje.

Na planove Osječke Tvrđe osvrću se u svojim radovima (a u vezi s tim i na topografiju Osijeka) Josip Bösendorfer, Josip Matasović, Radoslav Franjetić, Ive Mažuran, kao i nedavno publicirana studija »Osječka Tvrđa — obnova i oživljavanje« izrađena od stručnjaka Urbanističkog instituta Hrvatske.⁸

Originalni planovi osječke Tvrđe pohranjeni su (osim u inozemnim arhivima) i u Zavodu za zaštitu spomenika kulture u Osijeku, u Historijskom arhivu u Osijeku, kao i u Muzeju Slavonije.

Do sada poznate planove obnove i izgradnje fortifikacija osječke Tvrđe od 1688. do 1691. godine upotpunjuju dva do sada još neobjelodanjena plana i to jedan iz 1688. godine, a drugi vjerojatno iz 1690—1691. godine.

Ovi planovi prikazuju prvu fazu obnove i izgradnje fortifikacija osječke Tvrđe, a popraćeni su interesantnim legendama.

Prvi plan potječe iz 1688. godine,⁹ a snimio ga je nepoznati francuski inženjer. Na gornjem dijelu plana prikazane su i dvije vedute Osijeka, kakav je izgledao u vrijeme turske okupacije s karakterističnom siluetom vitkih džamijskih minareta i precizno ucrtanim kućama i utvrđenjima. Jedna veduta prikazuje Osijek sa juga, a druga sa sjevera.

Plan nosi slijedeći naslov: »PLAN D'OSSECK AVEC SON PROFIL ET SES VUES L'UNE DU COSTÉ DV MIDY ET L'AUTRE DV SEPTENTRION 1688«.

Zanimljiva legenda na francuskom jeziku glasi:

- a) la ville ou le chasteau
- b) la palanque

- c) l'ouvrage a corne
- d) le demy bastion
- e) le chemin couert
la teste du ponte
- f) pointes qui flanquent la palanque
- g) porte de Bellegrad
- h) porte de Vualbac
- k) portes de leau
- l) profil
- m) uue du coste du midi
- n) autre uue du coste de septentrion
- o) la Draue riuiere

Ce qui est marqué de rouge est massonnerie

Ce qui est noir est de terre

Et tout ce qui est ponctué est marqué de jaune et le tranceau que l'on fait, ou ce luy qui est a faire.«¹⁰

Ovaj se spomenuti plan datiran godinom 1688. nadovezuje na plan Osijeka, za koji se pretpostavlja da potječe također iz 1688. godine, a nosi naslov »Plan d'Osseck comme il estoit pendant la possession des Turcs« a spominje ga u svojoj studiji I. Mažuran¹¹, i koji je publiciran u studiji »Osječka Tvrđa — obnova i oživljavanje«¹². Ovaj plan prikazuje Osijek kakav je izgledao za vrijeme turske okupacije.

Drugi plan Osječke Tvrđe potječe po svoj prilici iz 1690—1691. godine, a izradio ga je vjerojatno Kayserfeld¹³. Na tome planu vide se daljnja utvrđenja i fortifikacije Tvrđe a također i Krunska tvrđava na drugoj obali Drave. Naslov plana glasi »Grundriss von Esseck«, a legenda na njemačkom jeziku tumači slovima označene dijelove fortifikacija, te glasi:

»Grundriss von Esseck¹⁴

1

wie solches durch ein Decret von dem Hochlöblichen... kriegsrath anfanglingst zu bawen anbefohlen worden

Die Contregarde A B C, ist gemacht worden in... dieser form welchen man das thor nur bedecken wollen und an keine bastionen da zu machen Gedacht auf die Höhe oder berg in dem hornwerk D verhinderet hat von E ein defense zu nehmen

2

Dass punctirte werck ist von dem Ingenieur Mesgrigne¹⁵ also ohne Defense angelegt worden

3

wannen ein werck hatte anlegen sollen und die defens von der Statt nehmen, so hatte solcher die Figur F G H gemacht dessen winckel und Capacität zu eng.

4

Hatte man es weith machen wollen so hatte es F G I sein müssen und als dan were es ohne Defens gewesen weil von K nicht zu hoffen.

5

weil die Mauren von L bis M ein fallen wollen hat man mit einen Flanquen an die Contregarde die selbe gestützt, ist aber nochmal in der Intention einess basteyess Gebawet worden und ist ihm leuft zu halten.«

Iz istog razdoblja tj. iz 1690—1691. godine, potječu još i slijedeći planovi koji nam prikazuju proširenje i izgradnju fortifikacija osječke Tvrđe, kao na pr. Plan proširene osječke Tvrđe iz 1690. godine¹⁶, te dva plana iz 1691. godine¹⁷.

Možda će ova do sada u našoj literaturi neobjavljena dva plana fortifikacija osječke Tvrđe biti od koristi za daljnja istraživanja osječke Tvrđe i njene revitalizacije.

BILJEŠKE

- ¹ Ive Mažuran, Turski Osijek (1526—1687), Osječki Zbornik, br. VII, Osijek 1960, str. 54
- ² ibidem, str. 59
- ³ ibidem, str. 65
- ⁴ ibidem, str. 75
- ⁵ Evlija Čelebija, Putopis, II, str. 119—133, Sarajevo 1957.
- ⁶ Ive Mažuran, Najstariji zapisnik općine Osijek—Tvrđa od 1705—1746. godine, Osijek 1965, str. 15
- ⁷ ibidem str. 15
- ⁸ Osječka Tvrđa — obnova i oživljavanje. Urbanistički Institut SR Hrvatske, Zagreb 1976.
- ⁹ Fotoarhiv Republičkog zavoda za zaštitu spomenika kulture Mađarske, Budimpešta
- ¹⁰ a) grad ili tvrđa
b) palanka
c) Hornwerk
d) polubastion
e) skriveni put
mostobran
f) uporišta koja flankiraju palanku
g) Beogradska vrata
h) Valpovačka vrata
k) Vodena vrata
l) profil
m) pogled na Osijek s juga
n) pogled na Osijek sa sjevera
o) rijeka Drava
Ono što je označeno crvenom bojom je zidano, a ono što je označeno crnom bojom izvedeno je od zemlje.
A sve ono što je iscrtkano i označeno žutom bojom predstavlja rov koji se gradi ili koji se treba izvesti.
- ¹¹ Ive Mažuran, Turski Osijek (1526—1687), Osječki zbornik, br. VII, Osijek 1960, str. 109
- ¹² Osječka Tvrđa — obnova i oživljavanje, o.c., str. 23

- ¹³ Fotoarhiv Republičkog zavoda za zaštitu spomenika kulture Mađarske, Budimpešta
- ¹⁴ Tlocrt Osijeka
- 1
kao što je to bilo ispočetka od strane Presvijetlog... Ratnog savjeta naređeno da se izgradi
Kontregarde A B C su učinjene u takvom obliku da bi se uzmogla zaštititi samo vrata, te se nije mislilo dodati i bastione na uzvisini ili brijegu s obzirom da je Hornwerk D osujetio da se od E učini jedna defansa.
- 2
Iscrtkanim linijama označeni radovi izvedeni su od inženjera Mesgrignea dakle bez defanse.
- 3
ako je trebao izvesti utvrđenje kao i defansu ispred grada tada je isti izveo figuru FGH čiji su kut i mogućnosti bili premaleni
- 4
ako se htjelo izvesti prostranije, tada je trebalo da to bude FGI, a i tada bi to bilo bez defanse, jer od K nije bilo koristi
- 5
Kako su zidovi od L do M prijetili urušenjem, bilo je potrebno iste poduprijeti na Kontregardu jednom flankom, ali je ponovno izgrađeno u smislu jednog bastiona, koji se bolje daje braniti.
- ¹⁵ Francuz de Mesgrigne izradio je plan Osijeka oko 1690. godine. Naslov plana: »Plan d'Ossegg«, autor: de Mesgrigne, crtao De Boulaincourt
- ¹⁶ Osječka Tvrđa — obnova i oživljavanje, o.c., str. 23
- ¹⁷ ibidem, str. 26

ZWEI PLÄNE DER OSIJEKER FESTUNG VOM ENDE DES 17. JAHRHUNDERTS

Osijek (das römische Mursa — die heutige Osijeker Untere Stadt) war schon während der Antike eine wichtige und bedeutende Festung des römischen Limes. Im Mittelalter, in der heutigen Osijeker Tvrđa—Festung, bewachte das Castell der mittelalterlichen Siedlung Osijek den wichtigen Übergang in das mittlere Donautal.

Die Türken eroberten Osijek im Jahre 1526 und hielten es in ihrer Macht, wie auch ganz Slavonien, bis zum Jahre 1687, als das kaiserliche und kroatische Heer den 5. Oktober 1687 festlich in die eroberte Stadt einmarschierte.

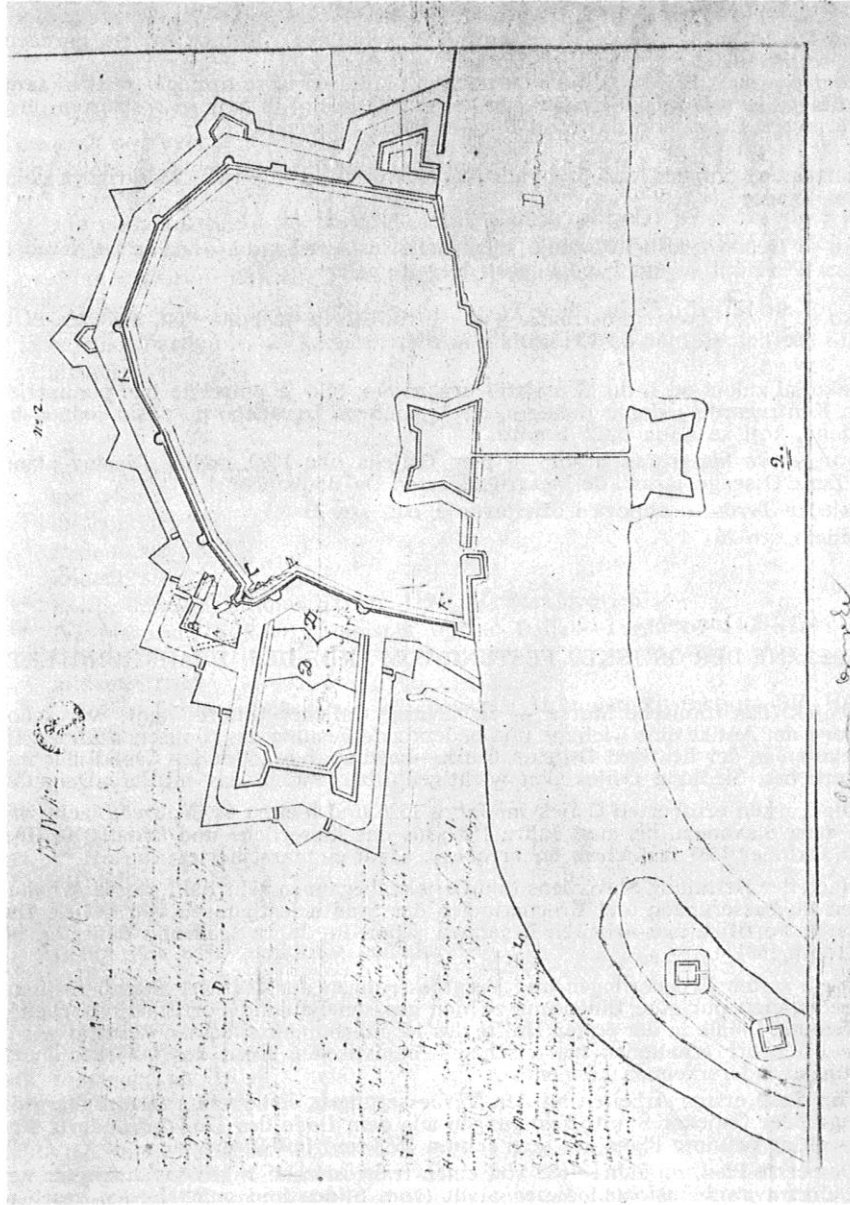
Nach der Befreiung Slavoniens und Osijeks, begannen sehr bald grosse Arbeiten an den Ausbesserungen und Erneuerungen der Stadtbefestigungen von Osijek. Diese ersten Fortifikations-Arbeiten begannen schon im Jahre 1688 und dauerten bis zum Jahre 1691.

Diese ersten Erneuerungen und Vergrößerungen der Osijeker Stadtbefestigungen bedeuteten nur eine Einleitung zu den grossen Bau- und Fortifikationsarbeiten der Festung Osijek in der ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts, dessen Resultat wir in den noch heute erhaltenen historischen urbanistischen Kern der Osijeker Tvrđa (Festung) wiedererkennen können.

Für diese ersten Arbeiten an den Verbesserungen, Erneuerungen und Vergrößerungen der Osijeker Stadtbefestigungen aus dem Ende des 17. Jahrhunderts sind uns zwei interessante Pläne aus dem Jahren 1688 und 1690/91 erhalten.

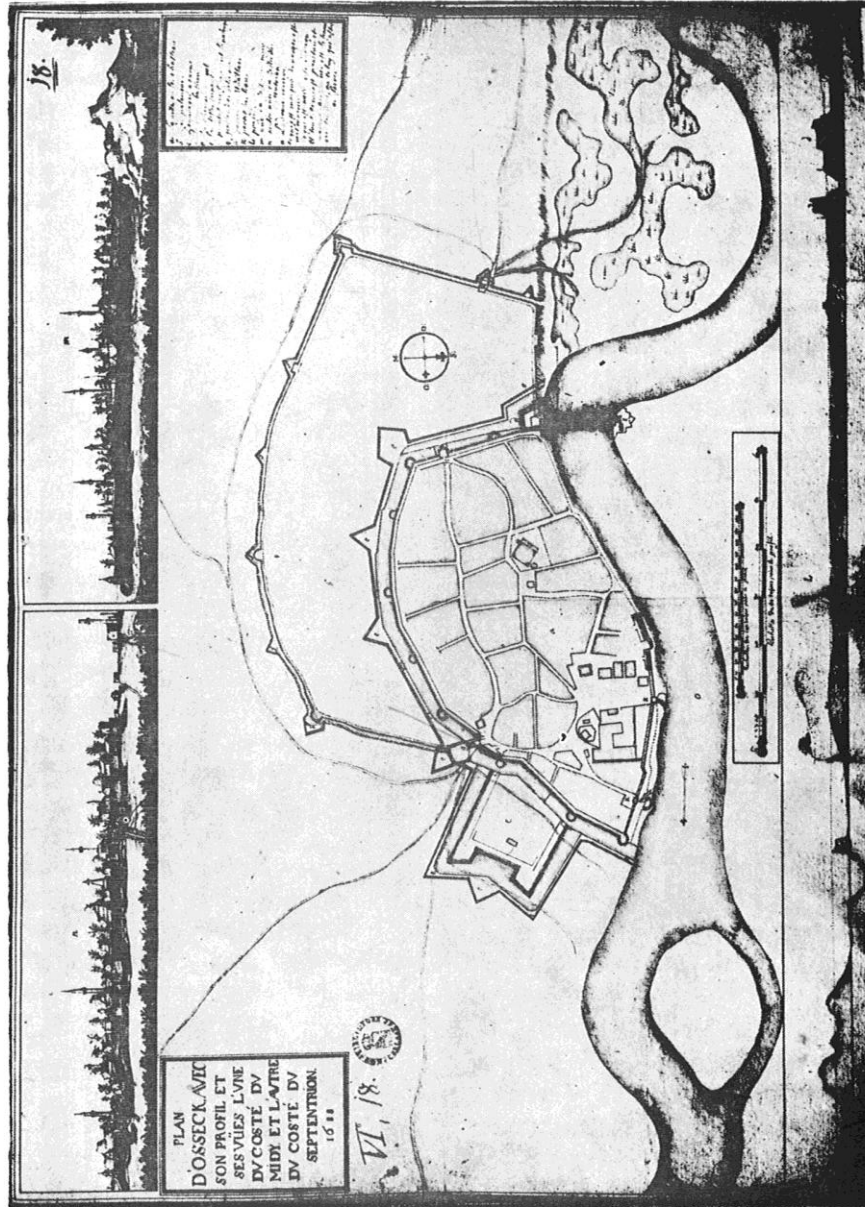
Der erste Plan, im Jahre 1688 von einem französischen Ingenieur aufgenommen ist auch mit zwei Ansichten dieser Stadt (vom Süden und vom Norden gesehen) versehen. Den zweiten Plan aus dem Jahre 1690/91 hat wahrscheinlich Kayserfeld aufgenommen.

Beide Pläne sind mit sehr interessanten Legenden (in französischer beziehungsweise deutscher Sprache) versehen.

1. PLAN OSIJEKA SA DVIJE VEDUTE IZ 1688. GODINE (TOTAL)

3. TLOCRT OSIJEKA oko 1690—1691 (autor možda Kayserfeld)